

e-ISSN: 2651-3595

kalemlname

10. Yıl

Kırıkkale Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi

10/20
Aralık 2025

DergiPark
AKADEMİK
SÖBIAD

INDEX COPERNICUS
INTERNATIONAL
SIA
Scientific Indexing Services

EBSCOhost
Academic
Resource
Index
ResearchBib

Kırıkkale Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi

e-ISSN: 2651-3595

Cilt [Volume]: 10

Sayı [Issue]: 20

Aralık [December] 2025

Dergi Eski Adı: Kırıkkale İslami İlimler Fakültesi Dergisi (KİİFAD)

(Eski ad altında yayımlanan sayılar: 2016, Cilt:1 Sayı:1-2; 2017, Cilt:2 Sayı:3-4; 2018, Cilt:3 Sayı:5)

Eski e-ISSN: 2547-9504

Previous Title: *The Journal of Kırıkkale Islamic Sciences Faculty*

(Year Range of Publication with Former Title: 2016-2018 Vol:1, No:1-Vol: 3, No:5)

Former e-ISSN: 2547-9504

Kapsam: Sosyal Bilimler-Dinî Araştırmalar

Scope: Social Sciences-Religious Studies

Periyot: Yılda 2 Sayı (Haziran & Aralık)

Period: Biannually (June & December)

Yayın Dili: Türkçe, İngilizce, Arapça, Almanca

Publication Language: Turkish, English, Arabic, German

Kalemlname, yılda iki sayı yayımlanan uluslararası bilimsel ve hakemli bir dergidir.

Kalemlname is an international peer-reviewed academic journal published twice a year.

Makaleler; Türkçe-İngilizce başlık, öz (en az 150 kelime), anahtar kelimeler (en az 5 kavram), İngilizce özet (en az 200 kelime) ve İSNAD Atıf Sistemi'ne uygun olarak hazırlanan kaynakça içerir.

Articles contain an Turkish-English title, an abstract (at least 150 words), keywords (at least 5 concepts), a summary (at least 200 words), and a bibliography prepared with the ISNAD.

Kırıkkale Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi

kalemname

10. Yıl

Kırıkkale University The Journal of Faculty of Islamic Sciences

Kai Nielsen'in Din Dili Eleştirisinde Tanrı ve Anlam Sorunu

Serdar Yılmaz DİKMECİ

Doktora Öğrencisi

Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı

Din Felsefesi Bilim Dalı

Konya, Türkiye

serdardikmeci76@gmail.com

orcid.org/0000-0003-3840-8741

Yazarlık Katkısı: %50

Ayşe GÖZEL

Arş. Gör.

Ardahan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü

İslam Felsefesi Anabilim Dalı

Ardahan, Türkiye

aysegazel@ardahan.edu.tr

orcid.org/0000-0002-7253-5018

Yazarlık Katkısı: %50

Öz

Çağdaş ateizmin savunucularından birisi olan Kai Nielsen, din felsefesinde ve analitik felsefede ismi sıklıkla zikredilen 20. yüzyılın önemli filozoflarından. Erken dönem çalışmalarında, mantıksal pozitivizm geleneği içerisinde konumlanan Nielsen'in din felsefesinin karakteri genel olarak teistik inancın tutarsızlığından hareketle, din dili/dinî söylem, Tanrı ve anlam problemleri çerçevesinde gelişmiştir. Nielsen, din dilinin olgusal, bilişsel ve mantıksal yönleriyle birlikte anlamlı ve doğru olup olmadığını belirlemek için Tanrı anlayışları ve Tanrı kavramından hareket etmektedir. Tanrı kavramının anlamı, çözümlenmesi, Tanrı'yı tanımlama ve ona referans verme sorunlarını analiz eden filozof böylelikle dinî ifadelerin doğruluk koşullarını ve değerlerini ortaya koymaya çalışmaktadır. Felsefi bir çalışmada açıklığı ön koşul olarak gören Nielsen için anlam bu açıdan oldukça önemlidir. Teolojik söylemin ve teistik dinlerin Tanrı kavramını ve anlayışını problemleri gören Nielsen, özellikle antropomorfik olmayan Tanrı anlayışının ortaya çıkardığı problemlerin onu anlamdan yoksun bıraktığını iddia etmektedir. Bu makale, Kai Nielsen'in başta Tanrı kavramı olmak üzere dinî söyleme ait temel kavramların anlam ve anlaşılabilirliği konusundaki düşüncelerinin analizini ele almaktadır. Çalışmanın amacı, dinî söylemin mantıksal ve anlamsal statüsünün, antropomorfik ve antropomorfik olmayan Tanrı anlayışlarının dinî ifadelerle olan etkisinin ve Tanrı'ya gönderimin imkân ve koşullarının Nielsen'in düşünceleri bağlamında incelenmesidir.

Değerlendirme:

2 Dış Hakem (Çift Taraflı Körlük)

Benzerlik Taraması:

Bu makale, intihal.net ile taranmıştır. İntihal içermediği tespit edilmiştir.

Etik Beyan:

Bu makalenin hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulmuştur.

Tarafsızlık:

Makalenin yayın sürecinin tüm aşamalarında bilimsel tarafsızlık ilkelerine sadık kalınmıştır.

Çıkar Çatışması:

Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.

Finansman:

Herhangi bir fon, hibe veya başka bir destek alınmamıştır.

Etik Bildirim:

kalemnamedergi@gmail.com

Lisans:

CC BY-NC 4.0

Yayıncı:

Kırıkkale Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi

Atıf:

Dikmeci, Serdar Yılmaz-Gözel, Ayşe. "Kai Nielsen'in Din Dili Eleştirisinde Tanrı ve Anlam Sorunu". *Kalemname Dergisi* 10/20 (Aralık 2025), 246-259.

Anahtar Kelimeler

Din Felsefesi, Din Dili, Tanrı, Anlam, Antropomorfik, Kai Nielsen.

The Problem of God and Meaning in Kai Nielsen's Criticism of Religious Language

Serdar Yılmaz DİKMECİ 

PhD Student

Necmettin Erbakan University Institute of Social Sciences

Department of Philosophy and Religious Sciences

Konya, Türkiye

serdardikmeci76@gmail.com

orcid.org/0000-0003-3840-8741

Authorship Contribution: 50%

Ayşe GÖZEL 

Res. Asst.

Ardahan University Faculty of Theology

Department of Philosophy and Religious Sciences

Ardahan, Türkiye

aysegozel@ardahan.edu.tr

orcid.org/0000-0002-7253-5018

Authorship Contribution: 50%

Abstract

One of the advocates of contemporary atheism, Kai Nielsen, is one of the most important philosophers of the 20th century whose name is frequently mentioned in the philosophy of religion and analytical philosophy. In his early works, Nielsen's philosophy of religion, situated within the tradition of logical positivism, developed primarily around the issues of religious language or discourse, God, and the problem of meaning, taking the incoherence of theistic belief as its point of departure. Nielsen starts from the understandings of meaningful God and the concept of God to determine whether the religious language is meaningful and true together with its factual, cognitive and logical aspects. The philosopher, who analyzes the meaning of the concept of God, his analysis, the problems of defining God and referring to it, thus tries to reveal the conditions and values of truth of religious expressions. For Nielsen, who sees clarity as a prerequisite in a philosophical study, meaning is very important in this respect. Nielsen, who sees the concept and understanding of God in theological discourse and theistic religions as problematic, claims that the problems posed by the non-anthropomorphic understanding of God in particular deprive it of meaning. This article analyzes Kai Nielsen's thoughts on the meaning and intelligibility of fundamental concepts of religious discourse, especially the concept of God. The aim of the study is to examine the logical and semantic status of religious discourse, the effects of anthropomorphic and non-anthropomorphic understandings of God on religious expressions, and the possibilities and conditions of reference to God in the context of Nielsen's thoughts.

Keywords

Philosophy of Religion, Religious Language, God, Meaning, Anthropomorphism, Kai Nielsen.

Reviews:

Two External Reviews (Double-blind)

Plagiarism Checks:

The article was checked with intihal.net and found to be free of plagiarism.

Ethical Statement:

This article was prepared in accordance with scientific and ethical principles.

Impartiality:

Scientific impartiality was maintained throughout all stages of the publication process.

Conflicts of Interest:

No conflict of interest was declared.

Funding:

No funding, grant, or other support has been received.

Complaints:

kalemlnamedergi@gmail.com

Licence:

CC BY-NC 4.0

Publisher:

Kırıkkale University Faculty of Islamic Science

Cite as:

Dikmeci, Serdar Yılmaz-Gözel, Ayşe. "The Problem of God and Meaning in Kai Nielsen's Criticism of Religious Language". *Kalemlname Journal* 10/20 (December 2025), 246-259.

Giriş

20. yüzyılda Tanrı ve din konusundaki tartışmaların içerik ve yöntem bakımından önceki dönemlere göre oldukça farklı bir şekilde ele alındığı görülmektedir. 1920'li yıllardan itibaren mantıkçı pozitivistin de etkisiyle Tanrı ve inanç konusu başta olmak üzere metafizik konular, anlam ve doğrulamacı tahliller ekseninde tartışılmaya başlanmıştır. Dolayısıyla din felsefesinin karakterinde de önemli ölçüde değişim yaşanmıştır diyebiliriz. Başka bir ifadeyle, bu dönem, klasik inanç problemlerinden mantıksal içeriğe sahip anlam problemlerinin tartışıldığı bir süreç dönüşmüştür.

Özellikle Birinci Dünya Savaşı'ndan sonraki dönemde linguistik anlamın, felsefenin asıl konusu ve ilkesi olmaya başlamasıyla birlikte bu ilke, felsefi bilginin biçimsel açıklıkla sağlanabileceğini ileri sürmüş ve pratikte oldukça kabul görmüştür. Çağdaş İngiliz filozof Gilbert Ryle'nin (ö. 1976) ifadesiyle 20. yüzyıldaki felsefe tarihi, bu açıdan büyük ölçüde *anlam (sense)* veya *anlam verme (signification)* kavramının tarihidir.¹

Özellikle Anglo-Sakson ülkelerde yaygınlaşan analitik yaklaşım, felsefi bir problemi ele almadan önce bağlamsal dili analiz eder. Analitik yaklaşımın hareket noktası önermelerdir. Dolayısıyla bu yaklaşım, teolojik önermeleri de dikkate alması açısından bir yönüyle din felsefesiyle ilişkilidir.² 20. yüzyılın ilk yarısında özellikle "Viyana Çevresi" olarak adlandırılan düşünürler, felsefi problemleri mantıkçı pozitivist yaklaşımına bağlı olarak doğrulamacı tahlil metodu ile ele almışlardır. Böylece bir ifadenin anlamı onun doğrulanma yöntemine bağlı kılınmıştır.³

Mantıksal pozitivistin en önemli yönünü oluşturan ampirist anlam kriterine göre, analitik olmayan ya da çelişki içermeyen bir ifade ancak prensipte doğrulanabilir ya da yanlışlanabilir olması durumunda anlamlı sayılmaktadır.⁴ Anlamlı önermelerin tümünün totolojik ve deneye dayalı önermelere indirgenmesi ile birlikte metafizik ifadeler anlamsız sayılmıştır.⁵ Dolayısıyla dinin metafizik ve aşkın içerikli her türlü söylemi, olgusal bir gerçekliğe tekabül etmediği ya da ampirizmin kriterlerine uygun olmadığı gerekçesiyle anlam dışında bırakılmıştır.

Böylece yirminci yüzyılın dinî inançlar karşısındaki yeni itiraz biçimi Tanrı inancının anlamlılığı olmuştur. Bu itiraza göre "Tanrı vardır." ya da "Tanrı insanoğlunu sever." gibi önermeler bilişsel ve anlamsal açıdan problemlidir. Bu problem, Tanrı'nın varlığının delilinden kaynaklanan bir problem olmayıp "Tanrı vardır." demenin ne anlama geldiğinin bilinmeyişi dayanan din dili problemidir.⁶ Analitik felsefe geleneği içerisinde yer alan birtakım ateist düşünürler özellikle de mantıkçı pozitivistin savunanlar için Tanrı kavramı belirli bir anlam ifade etmemekte,⁷ Tanrı hakkında ileri sürülen ifadeler anlamdan yoksun sayılmakta ve hakiki önerme olarak kabul edilmemektedir. Onlara göre mantıki muhakeme yoluyla ya da tecrübi olarak doğrulamaya açık olmayan bu önermeler bize hiçbir şey söylemezler. Bundan dolayı Tanrı, lehinde ya da aleyhinde

¹ Frederick Ferre, *Din Dilinin Anlamı*, çev. Zeki Özcan (İstanbul: Alfa Yayınları, 1999), 5.

² Francis Jacques, "Teolojik Önermelere Analitik Yaklaşım", çev. Zeki Özcan, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6/1 (Ocak 1994), 357.

³ Mehmet Aydın, "Tanrı Hakkında Konuşmak: Felsefi Bir Tahlil", *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/1 (1983), 27.

⁴ Scott Soames, "Analysis, Philosophical," *Encyclopedia of Philosophy*, Edited by Donald M. Borchert, (Detroit and London: Macmillan, 2006), 6/149.

⁵ Alfred Jules Ayer, *Dil, Doğruluk ve Mantık*, çev. Vehbi Hacıadıroğlu (İstanbul: Metis Yayınları, 1984), 19.

⁶ C. Stephen Evans, "Din Dili Problemi", çev. Ferhat Akdemir, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fak. Dergisi* 28 (2010), 254.

⁷ Mehmet S. Aydın, *Din Felsefesi* (İzmir: İzmir İlahiyat Vakfı Yayınları, 2012), 227-228.

konuşulacak bir konu olmaktan çıkmaktadır.⁸ Kısacası, Tanrı inancı başta olmak üzere bir şeye inanma varsa; öncelikle mantıksal açıdan muhakeme edilmesi gereken şey anlam, anlaşılabilirlik ve dil olmaktadır. Bu yaklaşıma göre, Tanrı'dan, aşkından ya da sonsuz olandan ne kastedildiği bilinmediği sürece bunlara olan inanmanın neleri içerdiği bilinmemektedir.

Tarih boyunca din dilinin anlamlı olduğuna inanılmış, benzer anlamlılık teorisi geleneksel olarak birçok kimse tarafından bu dilin anlamının açıklaması olarak kabul edilmiştir. Fakat son yüzyılda dinî söylemin anlamına dair şüpheli bir tavır geliştiren ve din dilinin yok sayılması gerektiğini savunanların yaklaşımları, dinî ifadelerle hatta inançlara karşı gittikçe artan güçlü meydan okumalara dönmüştür.⁹ Din dilinin karşı karşıya kaldığı bu problem, din felsefesinin de temel konularından birisi olmuş ve bu konudaki tartışmalara yön veren birtakım düşünürler kendilerini felsefi açıdan farklı yaklaşımlarla konumlandırmışlardır.

Yirminci yüzyılın ikinci yarısından itibaren Batı'da çağdaş din felsefesi özellikle şu üç görüş ve kişiler üzerinden tartışılmakla birlikte günümüzde de bu tartışmalar etkisini devam ettirmektedir. Bu görüş ve kişiler şunlardır:

1) Antony Flew (ö. 2010) ve Kai Nielsen (ö. 2021) gibi geleneksel dinin akıl dışı ve mantıki tutarlılıktan yoksun olduğunu göstermek için felsefi argüman üretenler.

2) John Hick (ö. 2012), James Ross (ö. 2010) ve Richard Swinburne gibi geleneksel dinî inançların ve en azından "Tanrı vardır." gibi iddiaların rasyonel kanıtlarla ispat edilebileceğini ileri sürenler ve savunanlar.

3) Norman Malcom (ö. 1990) ve Dewi Z. Phillips (ö. 2006) gibi dinî inançların bilimsel ve felsefi bağlam içerisinde savunulmasının bizi yanlış yollara götüreceğini ve dinî inançların başka alanlardan bağımsız kendisine ait bir çerçevesi bulunduğunu savunanlar. Bu düşünürlerle göre dinî inançlar dışarıdan destekleme, reddetme ya da temellendirmeye açık değildirler.¹⁰

Yukarıda bahsettiğimiz görüş ve kişilerden birinci grup içerisinde yer alan Kai Nielsen,¹¹ Tanrı, din ve dinî söylem konusuna hem anlam hem de mantıksal tutarlılık açısından yaklaşan çağdaş din felsefesi ve analitik felsefenin önde gelen düşünürlerindendir. Nielsen'in teolojik söyleme dair analizinin temel noktası Tanrı kavramı, Tanrı'nın tanımlanması ve onunla ilişkilendirilen ifadelerin anlam ve anlaşılabilirliğidir. Dolayısıyla Nielsen'de Tanrı kavramına yüklenen anlam, dinî söylemin anlam ve tutarlılığıyla doğrudan ilişkilidir. Bu bakımdan Nielsen'in Tanrı kavramının çözümlenmesine geçmeden önce, onun felsefesinde ve özellikle dinî söylem analizinde anlam ve anlaşılabilirlik konusunun öneminden bahsetmenin yararlı olacağı kanaatindeyiz.

1. Nielsen Felsefesinde Anlam ve Anlaşılabilirlik

Nielsen felsefi olarak çelişkilerden ve yanlış fikirlerden arındırılmış saf ve özgürleştirilmiş

⁸ Turan Koç, *Din Dili* (İstanbul: İz Yayınları, 2017), 13.

⁹ Ali Yıldırım, *Din Dilinin Ahlaki Yorumu*, (Ankara: Elis Yayınları, 2015), 29.

¹⁰ Koç, *Din Dili*, 14.

¹¹ Kai Edward Nielsen 1926'da Amerika Birleşik Devletleri'nin Michigan eyaletine bağlı Marshall şehrinde doğmuştur. 1955'te Duke Üniversitesi'nden felsefe alanında *Gereke ve Ahlak* teziyle doktora derecesini almıştır. Nielsen, 1962'de New York Üniversitesi'nde felsefe doçenti olmuş, 1967'de profesörlüğe yükselmiş ve 1967-1968'de bölüm başkanı olarak görev yapmıştır. Nielsen, 1970'ten 1989'da emekli olana kadar Calgary Üniversitesi'nde felsefe profesörü ve aynı zamanda bölüm başkanlığı yapmıştır. Pragmatik natüralizmin ve şüpheli ateizmin savunucusu olan Nielsen, Marksist eşitlikçiliğin yanı sıra felsefenin en net yazarlarından ve en tartışmalı isimlerindendir. Tanrı ile ilgili teolojik argümanları başarısız bulan Nielsen'e göre, Tanrı ile neyin kastedildiği belirtilmelidir. Eğer antropomorfik bir Tanrı kastediliyorsa ona göre epistemolojik temelde bu anlayış kolayca yanlışlanabilir. bkz. John R. Shook, *The Dictionary of Modern American Philosophers*, (England: Thoemmes Press, 2005), 1825-1826.

bir anlayışı benimsemektedir. Bu bakımdan anlam, Nielsen için açıklığı ifade etmektedir. Ona göre açıklık, herhangi bir konuda yapılacak verimli bir felsefi çalışma için gerekli koşuldur. Nielsen, özellikle dinî ifadelerin kullanımına anlam ve dilsel gerçeklik çerçevesinde yaklaşır.¹² Nielsen'e göre dilsel uygulamalar, bir şeyin doğruluğunu belirlemez ancak bir şeyin doğru veya yanlışlığından sadece bazı dilsel uygulamaların içinden bahsedebiliriz. Dolayısıyla bu ifade, dilsel uygulamaların hakikati ürettiğini veya bazı şeyleri doğru kıldığını söylemekten farklı bir şeydir. Dil ile dünya arasında birtakım bağlantıları kabul eden Nielsen, bu bağlantıları epistemolojik olarak değil, nedensel bağlantılar olarak görmektedir. Kısacası ona göre, dilimiz çevre tarafından şekillendirilmektedir.¹³

Felsefesinde belirgin bir şüpheciliğe sahip olan Nielsen din, Tanrı, inanç ve ahlak konusunda bu yaklaşımını açıkça ortaya koymaktadır. Dinî şüpheciliği değerlendirirken şüpheciyi agnostik ya da ateist olarak tanımlayan Nielsen, bu tür bir şüpheciliğin neleri içerdiğini açıklarken şu ifadeleri kullanır:

Bilmek istediğimiz şey, Tanrı'nın var olduğunu bilebilir miyiz veya Tanrı'nın var olduğuna makul şekilde inanabilir miyiz ya da Tanrı'nın var olduğuna haklı olarak inanabilir miyiz? Hatta bundan herhangi bir anlam çıkarabilir miyiz? Ancak böylece Tanrı'ya anlaşılır bir şekilde inanabilir ya da inanmayabiliriz.¹⁴

Dogmaları ve doktrinleri fikir veya hipotez olarak görmeyen Nielsen, bunların insan söyleminde tamamen farklı bir mantığa ve role sahip olduğunu ifade eder. Dolayısıyla bir filozofun yapması gereken şey, dinsel ifadelerin gerçek işlevini açık bir şekilde ortaya koymak, onları karakterize etmek ve böylece bu konudaki kafa karışıklığını gidermektir.¹⁵ Böylece dilin veya düşüncenin gerçeklikle doğrudan ilişkisine dair herhangi bir metafizik teoriye bağlı kalmaya gerek yoktur.¹⁶ Bazı şeyler dinî geleneklerden çıkmış olsa bile onların geçerliliği kökenlerinden bağımsızdır. Nielsen'e göre bu şeylerin geçerliliği, dinî geleneklere dayalı olduğu anlamına gelmemektedir.¹⁷

Nielsen'in düşüncesinde haklı bir inançtan bahsedebilmek için mantıksal, anlamlı ve anlaşılır bir temellendirmeye ihtiyaç duyulmaktadır. Peki, gerçekten Nielsen'e göre ve onun ifade ettiği ve koşullandırdığı biçimde, inançlarımızın sağlam temellerinden bahsedilebilir mi? İnançlarımıza dayanak sağlayan ya da onları haklı çıkaran herhangi bir temele ya da kesinliğe sahip olabilir miyiz?

Öncelikle Nielsen'in epistemolojik açıdan kesinlik arayışında olan, tarihselci, bağlamsalci ve yanılabilirliğe yer vermeyen temelselciliği kabul etmediğini söylemeliyiz.¹⁸ Ona göre, bilginin ve gerekçeli inançlarımızın dayandığı ve bu konuda bize kesinlik sağlayan hiçbir temel inanç yoktur. Bu tür inançları ortaya koyacak herhangi bir bilim, felsefe veya başka bir şey olmadığı gibi uygun temellilik kriterlerine de sahip değiliz. Kısacası Nielsen, kelimelerimizin, düşüncelerimizin, duyu izlenimlerimizin veya tüm diğer bilgilerimizin dayandığı zemini ve oluşturduğu dünyayı temsil eden bir noktanın bulunmadığını ifade eder. Ona göre, kesinliklere, temel bilgilere ya da

¹² Kai Nielsen, *An Introduction to the Philosophy of Religion*, (London and Basingstoke: The Macmillan Press, 1982), 1.

¹³ Kai Nielsen "Taking Rorty Seriously," *Dialogue*, 38/3 (June 1999), 507.

¹⁴ Kai Nielsen, *Scepticism*, (London: Macmillan St. Martin's Press, 1973), 5.

¹⁵ Nielsen, *An Introduction to the Philosophy of Religion*, 43.

¹⁶ Kai Nielsen, *Contemporary Critique of Religion*, (London and Basingstoke: The Macmillan Press, 1971), 82.

¹⁷ J. P. Moreland-Kai Nielsen, *Does God Exist* (Cambridge: Thomas Nelson Publishers, 1980), 106.

¹⁸ Hakan Gündoğdu, "Kai Nielsen ve Bir Sosyal Eleştiri Olarak Felsefe," *Felsefe Dünyası*, 1/43 (2006), 61.

bir araştırmanın bizi bunlara nasıl götürebileceğine dair tutarlı bir anlayışa sahip değiliz.¹⁹ Buna karşın Nielsen, bahsettiğimiz bilinmezlik noktasında bize çelişkileri eleyebileceğimiz “geniş düşünümsel denge (wide reflective equilibrium)” adını verdiği farklı bir yöntem önermektedir.

Nielsen'in yöntemi, epistemolojinin yerini alan ve aynı zamanda tümdengelimci gerekçelendirme modelini tutarlı bir modelle değiştiren ve inancı sabitlemeye yönelik fakat aynı zamanda yanılabilir bir yöntemdir.²⁰ Tutarlı bir açıklama ve gerekçelendirme yöntemi olan geniş yansıtıcı denge; bir toplumun en sağlam şekilde benimsediği, makul bir şekilde inandığı ve genel olarak tartışmasız bir şekilde kabul ettiği düşünülmüş yargıları (başlangıçta güvenilirliği olduğu düşünülen inanç ve yargılar) ya da inançları, benzerleriyle tutarlı ve uyumlu bir bütün hâline getirmeye çalışır.²¹ Söz konusu toplumdaki bu belirli düşünülmüş yargılar, ilkeler, uygulamalar ve inançlar; benzerleriyle tutarlı olana kadar değiştirilir, budanır ya da toplumun repertuarından çıkarılır. Ta ki, elde edilebilecek en tutarlı ve uyumlu açıklama olduğuna inanmak için iyi bir nedene ulaşmaya kadar. Buradaki amaç, yargıların inançların ve uygulamaların tutarlılığını en üst düzeye çıkarmaya çalışmaktır.²² Elbette bu yöntemin her zaman için kesinlik sağlayan bir test olduğu söylenemez. Sonuçta bu yöntem bütüncül ve yanılabilirliği olan bir yöntemdir.²³ Nielsen'in amacı, düşünmeyi yanlış fikirlerden arındırarak özgürleştirmektir. Onun gerekçelendirme teorisi olan bu yönteminde, bir tür belirsizlik olarak ele alınan pozitif inançlar, uyum ve tutarlılık açısından fikir birliği içinde olmadıklarından irrasyonel kabul edilerek devre dışı bırakılmaktadır.

Nielsen'in düşüncesinde dinî ifadeler, sadece durumun ne olduğuyla ilgili değildir. Onlar aynı zamanda hayatlarımızı nasıl yürütmemiz gerektiği ve bu duruma karşı hangi temel odaksal tutumları almamız gerektiğiyle de ilgilidir. Bu sebeple dinî ifadeler zorunlu olarak şeffaf değildir. Dini, kişinin temel tutum ve bağlılıklarını harekete geçiren bir faaliyet olarak tanımlayan Nielsen'e göre; duygusal enerjimizin din sorunları tarafından bu kadar uyarılmasının nedeni budur. “Din hakkındaki hakikat arayışını hem kafa karıştırıcı hem de rahatsız edici kılan şey, din ve dinî konuşma hakkındaki bu mantıksal özelliktir.”²⁴ Dolayısıyla kavramsal sıkıntı sadece teolojinin değil, aynı zamanda birinci dereceden dinî konuşma ve inançların da merkezi bir alanıdır.²⁵

Tüm bunlardan hareketle Nielsen gerek dinin gerekse ahlakın iddialarını uygun bir şekilde anlamak ve inancı doğrulamak için sağduyulu bir gözlemin gerekli olduğuna inanır. Ampirizmin özelliklerini tanımlayan Nielsen'e göre deneyci olmak, olgulara ilişkin tüm bilgimizin ve anlayışımızın nihai olarak deneyimden türetildiğine ve gerektiğine inanmaktır. İnsan, kendi dünyası ya da kendisi hakkında bilgi edinirken, prensipte doğrudan ya da dolaylı olarak gözlemlenebilir olanın sınırlarını aşamaz; çünkü o, var olanın bilgisini edinmede duyusal olanla sınırlıdır.²⁶

Özetle, dinî ve ahlaki iddiaları deney ve gözlemin konusu olmadığı için insanın sınırlarını aşan metafizik alan içerisinde değerlendiren Nielsen, söz konusu iddialara ilişkin herhangi bir bilgiye sahip olamayacağımızı değerlendirmektedir. Diğer bir ifadeyle metafiziğe ait iddialara ampirisizmin yöntemi uygulanmadığı için bunlar anlamsal ve epistemolojik açıdan bir değere

¹⁹ Nielsen “Taking Rorty Seriously”, 510.

²⁰ Nielsen “Taking Rorty Seriously”, 510.

²¹ Kai Nielsen, *Naturalism Without Foundations*, (New York: Prometheus Books, 1996), 13.

²² Nielsen, *Naturalism Without Foundations*, 14.

²³ Nielsen, *Naturalism Without Foundations*, 16.

²⁴ Nielsen, *An Introduction to the Philosophy of Religion*, 3.

²⁵ Nielsen, *An Introduction to the Philosophy of Religion*, 7.

²⁶ Nielsen, *Contemporary Critique of Religion*, 16.

sahip olamamaktadırlar. Çünkü epistemolojik değer taşıyan iddialar, bir yönüyle anlamlı kabul edilmiş ifadelerdir. Bu sebeple dinî ifadelerin en baştan anlam ve anlaşılabilirliği analiz edilmiştir. Dolayısıyla Nielsen, dinî söylemin statüsünü anlam ile belirlemeye yönelmiş ve öncelikle Tanrı kavramının ne anlama geldiğini çözümlemeye çalışmıştır.

2. Nielsen'de Tanrı Kavramının Çözümlemesi

Nielsen, Tanrı kavramını ele alırken teistik dinlerin kabul ettiği Tanrı anlayışından hareket etmekte ve bu dinlerin müntesiplerinin Tanrı hakkındaki konuşma biçimleri üzerinden konuyu değerlendirmektedir. Dinî söylemi ve teizmin Tanrı anlayışlarını analitik, kavramsal, anlamsal, sosyal ve kültürel açılardan tahlil eden düşünür; kapsamlı bir bakış açısı ortaya koymaya çalışmaktadır. Nielsen, iddialarını temellendirirken mantıkçı pozitivizmin iddialarına paralel bir yaklaşımla hareket etmektedir.

An Introduction to the Philosophy of Religion isimli eserin giriş bölümünde Nielsen, Tanrı konusundaki temel problemi aşkın bir Tanrı'ya olan inancın tutarlılığı ve bunun ortaya çıkardığı çelişkiler olarak görmektedir. Nielsen açısından imanın mümkün olması için asgari düzeyde bir anlayış gereklidir. Onun ifadesiyle, "Eğer neye inanmamız gerektiği konusunda, makul bir anlayışa sahip değilsek; Tanrı'ya olan inançtan bahsedemeyiz."²⁷ Buradan hareketle Nielsen, inanç konusunda fideist bir görüşe sahip olan Blaise Pascal (ö. 1662), Søren Kierkegaard (ö. 1855) ve Johann G. Hamann (ö. 1788) gibi düşünürleri, rasyonel çabadan yoksun ve şüpheci olarak tanımlar. Ona göre bu kişiler, Tanrı'ya inanılmadığında her şeyin ters gideceğini ve bu yüzden en azından kurtarıcı dinî mitlere ihtiyaç olduğunu düşünmektedirler.²⁸

Nilsen'e göre, Tanrı'dan bahsederken kimden veya neyden bahsedildiği bilinmiyor ve bahsedilen terimler hiç anlaşılmıyorsa; bu durumda, onlar iman veya güven konusu yapılamaz; çünkü imanla neyi ele alacağımızı ya da neye güvenmeniz gerektiğini bilemeyiz. Ayrıca bu tür terimleri bir öncülde de kullanamayız. Bir şeyin bir argümanda öncül olabilmesi için, terimlerinin bizim onları anlayamayacağımız kadar problemli olmaması gerekir.²⁹

Nielsen'in eleştirisine göre, eğer Tanrı terimi anlaşılamayan veya tanımlanamamış bir terim ise; bu durumda Tanrı, dinî bir söylem içerisinde mantıksal bir özne olarak işlev göremeyecektir. Bu nedenle, Tanrı terimini içeren ifadeler doğruluk değerleri olmayan ifadeler hâline gelmektedir. Böylelikle Nielsen, inanç ve anlam arasında sıkı bir ilişki kurmaktadır. Anlama ulaşmak için kavramsal analize başvuran Nielsen'in amacı, bu şekilde Tanrı kavramı ve Tanrı söyleminin mantıksal statüsü hakkında net bir açıklığa ulaşmaktır. Bu açıklık, kişinin Tanrı'ya inanmanın haklılığı konusunda fikir sağlayacaktır. Diğer taraftan Nielsen, Tanrı'nın varlığı lehinde oluşturulan birtakım kanıtlardan hareketle Tanrı ve teistik inancı rasyonellik, kanıt ve anlam yönünden ele almaktadır.

Tanrı'nın varlığına ilişkin argümanların mantıksal yapısını inceleyen Nielsen'e göre, bunlar makul varsayımlar olarak oluşturulmuş ve biçimsel olarak geçerli argümanlar gibi görünmesine rağmen sağlam bir argüman için gerekli olan güvenilir öncüllere sahip değildir. Güvenilir öncüllerle kurulan argümanlar ise ya kendiliğinden apaçıktır ya da deneysel olarak doğrulanır veya doğrulanamazlardır. Dolayısıyla bu tür argümanlar Tanrı'nın varlığına dair sağlam bir kanıt

²⁷ bk. Nielsen, *An Introduction to the Philosophy of Religion*, X.

²⁸ Moreland-Nielsen, *Does God Exist*, 104.

²⁹ Moreland-Nielsen, *Does God Exist*, 52.

oluşturmazlar.³⁰ Özellikle J. Hick ile özdeşleşen eskatolojik doğrulamanın mantık, söylem ve anlam açısından tutarsız olduğunu savunan Nielsen, Tanrı'nın eskatolojik olarak doğrulanmasını tıpkı küçük bir çocuğun yetişkin olmanın nasıl bir şey olacağını merak etmesine benzetir. Böylece Hick, söz konusu deneyimi yaşamının nasıl olacağına dair belirsiz bir fikrin olduğuna inanmamızı istemektedir. Dolayısıyla Nielsen, söz konusu Tanrı söyleminin anlamlı olabilmesi için en azından bir takım ampirik tanımlamalara ve anlamlara sahip olmamız gerektiğini ifade etmektedir.³¹

Genel anlamda Nielsen'in Tanrı'nın varlığı konusundaki argümanlara yaptığı eleştirilerin temelindeki sorun Tanrı'nın varlığının bir şekilde kanıtlanıp kanıtlanamayacağı meselesinden ziyade uygun türden Tanrı konuşmasının tutarlı olup olmadığı sorusudur. Din felsefesindeki sorulara bu noktadan hareketle yaklaşılması gerektiğini ifade eden Nielsen, başlangıç noktası olarak burayı işaret eder.³² Teistik ifadelerin anlaşılabilirliği ile ilgili kimi sorunlar Nielsen'e göre, Tanrı'nın varlığına ilişkin argümanları geçersiz kılmaktadır. Nielsen'in bu konudaki temel yaklaşımı argümanların mantıksal analizinden önce onların anlamlı ve anlaşılır olup olmadığıdır.

Nielsen'e göre, olgusal olarak gerekli bir varlığın bazı ampirik kriterlere sahip olması gerekir ki tutarlı bir kavram olarak kabul edilebilsin. Tanrı'dan bahsettiğimizde de ne söylediğimizi anlamamız için Tanrı kavramımızın bazı ampirik dayanaklara sahip olması gerekir. Yani, bir şeyin dünyaya aşkın ve dünyadan tamamen bağımsız olduğu yönündeki ifadenin doğruluğunun lehinde veya aleyhinde en azından prensipte neyin geçerli olacağını ifade etmek mümkün olmalıdır. Pozitivistler, böyle bir ifadenin prensipte bile doğrulanabilir ya da reddedilebilir olmadığını ileri sürmüş ve bu nedenle böyle bir ifadenin olgusal anlamdan yoksun olduğu sonucuna varmışlardır.³³

Mantıksal ampirist veya mantıksal pozitivist olarak adlandırılan ampiristlerin öne sürdüğü argüman şu şekildedir: Tanrı gibi kavramlar, Zeus gibi tamamen antropomorfik (insan biçimli) olarak kullanılmadığında "Tanrı, gökleri ve yeri yarattı." gibi uydurma kavram ve ifadeler, doğal ortamlarında, gerçek anlamı olmayan sahte olgusal açıklamalar yapmak için kullanılmaktadır. Yani bu kavramlar hakikat iddiaları olarak ortaya çıkarlar ama gerçek hakikat iddialarının koşullarını yerine getiremezler. Dolayısıyla ampiristler, tüm apriori ifadelerin analitik olduğunu ve gerçek ifadeler olması için en azından prensipte doğrulanabilir olması gerektiğini ileri sürerler.³⁴

Peki, bu durumda Tanrı kavramı başta olmak üzere kullandığımız dinî ifadeler hangi türden ifadelerdir? Bir gerçekliğe ya da epistemolojik değere sahip olabilirler mi? Bu tür ifadeleri herhangi bir kategori içerisinde değerlendirilebilir miyiz?

Nielsen'e göre metafizik ifadeler, analitik olmadığı gibi ampirik de değildirler. Bu sebeple gerçek olamazlar, çünkü prensip olarak doğrulanabilir veya doğrulanamaz değildirler. Dolayısıyla bu ifadeler gerçek değilse o zaman bir Tanrı'nın var olduğu, onun ölüleri dirilteceği, dünyayı yarattığı ve dünyayı yönettiği bir gerçek olamaz. Nielsen, bunun çok açık olduğunu ifade ederek şu değerlendirmeyi yapar: "Bu durumda Hristiyan, ihtiyaç duyduğu anda başvurabileceği aşkın ve sonsuz bir güce ilişkin temel anlayışını kaybeder."³⁵

Nielsen, Tanrı kavramını analiz ederken antropomorfik olan ve antropomorfik olmayan Tanrı

³⁰ Kai Nielsen, *God, Scepticism and Modernity*, (Canada: University of Ottawa Press, 1989), 210.

³¹ Nielsen, *Contemporary Critique of Religion*, 74.

³² Nielsen, *God, Scepticism and Modernity*, 25.

³³ Nielsen, *An Introduction to the Philosophy of Religion*, 141.

³⁴ Nielsen, *Contemporary Critique of Religion*, 17-18.

³⁵ Nielsen, *An Introduction to the Philosophy of Religion*, 188.

anlayışları ayırımına giderek konuyu çözümlemeye çalışır. Nielsen düşüncesinde bu iki anlayışın ortaya çıkardığı problemler aynı zamanda Tanrı hakkında konuşmanın imkânına dair temel problemler olarak görülmektedir.

2.1. Antropomorfik ve Antropomorfik Olmayan Tanrı Anlayışları

Antropomorfik (insan biçimli) ve antropomorfik olmayan Tanrı anlayışları, Tanrı hakkında konuşmanın imkân ve mahiyetine bağlı olarak gerek felsefi gerek dinî söylem gerekse teolojik açılardan düşünce tarihinde zaman zaman tartışma konusu edilmiştir. Antropomorfik anlayışta Tanrı'ya atfedilen sıfatlar insanın tasavvur gücüne bağlı olarak onun anlayışını ve kavrayışını kolaylaştıran bir yapıya sahip olsa da insan biçimli bir Tanrı anlayışına sebebiyet vermesi bakımından önemli problemlerden birisi olarak görülmüştür.

Diğer taraftan insan biçimli Tanrı anlayışından kaçınmanın çözümü olarak sunulan ve negatif teoloji denilen anlayışta ise Tanrı'ya atfedilen sıfatlar olumsuzlanarak kullanılmaktadır. Bu anlayışın ortaya çıkardığı temel problem ise Tanrı'nın ne olduğu konusunda yeterli bir tanımlama yapılamamasıdır. Nielsen, bu iki anlayışın ortaya çıkardığı problemlerden ve çelişkilerden hareketle Tanrı kavramının tutarsızlığını göstermeye çalışmaktadır.

Hristiyanlık ve Yahudiliğin antropomorfik ve antropomorfik olmayan Tanrı anlayışlarına dikkat çeken Nielsen'e göre bu dinlerin Tanrı'sı, antropomorfik veya mitolojik kullanımda inanılmaz derecede güçlü bir tür fiziksel varlığı ifade etmektedir. Nielsen, bu tür Tanrı kullanımını anlamlı bulmakla birlikte bunun yanlış bir inanca yol açtığını vurgulamaktadır. Diğer taraftan geleneksel Hristiyanlığın Tanrı'sı gibi görünen ve antropomorfik olmayan bir Tanrı anlayışında ise ciddi belirsizlikler ve anlaşmazlıklar söz konusudur. Tanrı antropomorfik olmayan bir şekilde yorumlandığında, en azından Tanrı'nın var olduğunu göstermenin hiçbir yolu yok gibi görünmektedir. Bu durumda "Tanrı" ya da "Tanrı vardır." önermesi ya doğrudur ya da yanlıştır. Bu nedenle böyle bir Tanrı kavramının tutarlılığı ve "Tanrı vardır." önermesinin anlaşılabilirliği konusunda felsefi zorluklar ortaya çıkmaktadır.³⁶ Nielsen'in ampirist yaklaşımı göz önüne alındığında Tanrı'nın antropomorfik olmayan bir şekilde kullanıldığı yerde, Tanrı'yı gözlemlemek veya algılamak mantıksal olarak imkânsızdır.

Bizim gerçeklik fikrimiz, kullandığımız belirli söylem evreninin içinde yer bulmaktadır. Oradaki kavramlarımız bizim için dünyaya dair sahip olduğumuz deneyimin biçimini belirlemektedir. Gerçek olan ile gerçek olmayan arasındaki ayrım, dilin sahip olduğu anlamda kendini göstermektedir. Dolayısıyla bu söylemin kurallarını, düzenliliklerini ve hizmet ettiği amacı anlarsak, söz konusu söylem içindeki gerçek olan ile olmayan arasındaki ayrımı da anlayabiliriz.³⁷ Kısacası, gerçek denilen şeyin gerçeklikle olan bağlantısı Nielsen'e göre, yalnızca belirli bir söylem evrenine göredir.

Tanrı'nın, Hristiyanlığın bazı formlarında söylendiği gibi nihai bir gizem oluşu, aşkınlığı, varlığının bedensizliği, tümüyle bir akıl ve saf ruh oluşu gibi bir dizi inanç ve anlayışlar da yine antropomorfik olmayan Tanrı anlayışının ortaya çıkardığı problemler olarak görülmektedir. Nielsen, bahsettiğimiz problemleri antropomorfik Tanrı anlayışının ortaya çıkardığı çelişkiler olarak görmektedir. Eğer Tanrı, Hristiyanların söylediği gibi nihai gizemse bu durumda Tanrı

³⁶ Nielsen, *An Introduction to the Philosophy of Religion*, 18-19.

³⁷ Nielsen, *Contemporary Critique of Religion*, 99.

bizim anlayışımızın ötesinde olacaktır.

Bir kişiyi anlamamız, onun fiziksel varlığıyla bir insan olmasının yanında dünyada hareket eden ve tepki veren bir varlık olmasının ne anlama geldiğini anlamamızı gerektirir. Dolayısıyla kişiye ilişkin anlayışımız, en temel düzeyde, belirgin kişisel özelliklerle donatılmış bedenlenmiş bir varlık anlayışımızı gerektirir. Ancak, bedensiz veya salt ruhsal bir benlik veya bedensiz bir kişi kavramı hakkında hiçbir anlayışa sahip değiliz.³⁸

Tanrı'nın, anlaşılmaz ve gizemli olan nihai gerçekliği, tüm sıradan bilgilerin ötesinde³⁹ olup aşkın bir yapıya sahiptir. Dolayısıyla onun gerçekliği zorunlu olarak farklı türdendir. Diğer varlıklar gibi bir varlık olarak düşünülmemen Tanrı, bu durumda sonsuz, özel ve tamamıyla benzersizdir. Diğer taraftan Tanrı, aşkın olmakla birlikte aynı zamanda her yerededir. Nielsen'e göre, Tanrı'ya oldukça tuhaf bir metafizik karakter sağlayan bunun gibi kafa karıştırıcı teolojik ifadeler ve Tanrı anlayışları nedeniyle Tanrı yeterli ve gerekli ampirik bir karaktere sahip değildir ve olamamaktadır.⁴⁰

Bir varlığın mantıksal olarak aynı anda hem dünyadan aşkın hem de dünyada eylemde bulunmasını mümkün görmeyen Nielsen için Tanrı kavramı bu açıdan tutarsızdır. Bir başka açıdan tutarsızlık ise, Tanrı'nın kişiliği ve aynı zamanda sonsuzluğu meselesidir. Eğer bir şey kişiye, farklı olmalı; yani diğer bireylerden ayırt edilebilir ve dolayısıyla sonlu olmalıdır. Sonsuz birey, terimler açısından bir çelişki içermektedir.⁴¹

Standart teizmde, Tanrı'nın kişi olarak kabul edilmesi, aşkınlığı, sonsuzluğu ya da hem aşkın hem de içkin oluşu gibi özellikleri göz önüne alındığında; felsefi ve mantıksal açıdan çelişkili ve tutarsız bir dizi sorunla karşılaşmaktadır. Öyle ki, aşkın olarak tanımlanan gerçekliğin bir yönüyle evrenin bir parçası olup olamayacağı, içkin olarak tanımlandığında ise yaratılanlarla olan konumu ve ilişkisi bu problemlerden birkaçı olarak karşımıza çıkmaktadır.

Nielsen'e göre, tüm bunların nedeni Hristiyan bir kültür içerisinde yetişmiş olmak ve böylesi konuşmaları sıkça duymakla birlikte gelen bir aşinalık nedeniyle bu tür ifadelerin anlamlı olduğunun düşünülmesidir. Oysa antropologların raporlarında çok farklı dinsel inanışların mevcut olduğu göz önünde bulundurulduğunda böylesi kültürlerin tutarsızlıkları çok kolay fark edilecektir.⁴² Nielsen, Yahudilik, Hristiyanlık ve İslam'ın gelişmiş formlarındaki Tanrı kavramlarını oldukça sorunlu görmektedir. Ona göre, bu sorunsalın bilincinde olan birinin Tanrı'ya inanması mantık dışıdır.⁴³

Özetle, Nielsen'in düşüncesinde antropomorfik Tanrı anlayışı anlamlı olmasına rağmen yanlış ve saçma bir inanca yol açmaktadır. Diğer taraftan antropomorfik olmayan Tanrı anlayışı inancı tutarlı bir seçenek hâline getirmeye yetecek kadar anlamlı bulunmamaktadır. Dolayısıyla böyle bir Tanrı anlayışı ve Tanrı kavramının kendi içerisinde tutarsız ve çelişkili olduğu savunulmaktadır. Nielsen'in dinî söyleme dair analiz ettiği ve eleştirdiği bir diğer konu ise Tanrı'ya gönderim meselesidir.

³⁸ Nielsen, *Naturalism Without Foundations*, 102-103.

³⁹ Moreland-Nielsen, *Does God Exist*, 268.

⁴⁰ Nielsen, *An Introduction to the Philosophy of Religion*, 76.

⁴¹ Moreland-Nielsen, *Does God Exist*, 255.

⁴² Nielsen, *Naturalism Without Foundations*, 104.

⁴³ Nielsen, *God, Scepticism and Modernity*, (Canada: University of Ottawa Press, 1989), 2.

2.2. Tanrı'ya Gönderim/Referans Meselesi

Kai Nielsen'in din dili analizinde eleştirdiği konulardan bir diğeri de yine Tanrı kavramından hareketle ele aldığı Tanrı'ya gönderim (the referent of God) ya da atıf meselesidir. Din dilinde gönderim meselesi, dinî ve metafizik ifadelerin gönderimine temel teşkil eden teorilerin açıklanmasıyla ilgilidir. Bu bağlamda Tanrı'ya gönderim konusu, Tanrı teriminin gönderimine hangi teorinin kaynaklık ettiği ve bu teorinin teizm açısından tutarlılığının tartışılmasıdır.⁴⁴ Nielsen, Tanrı'ya gönderimin imkânını sorgulamakta ve bunu hiçbir şekilde mümkün görmemektedir.

Bir terim aracılığıyla başarılı bir şekilde gönderme yapabilmek için öncelikle o terimin göndergesi olarak neyin geçerli olduğuna dair bir anlayışa sahip olmamız gerekir. Nielsen'e göre, Tanrı'nın anlamsal tutarsızlığı, bunların hiçbirine ilişkin anlaşılır kavramlara sahip olmamamızdan kaynaklanmaktadır. Dolayısıyla diğer söylem biçimleri için geçerli olan başarılı referans koşulları, dinî söylemin temel ifadeleri için özellikle de Tanrı'dan bahsetmek için geçerli değildir.⁴⁵

Nielsen, iddiasını temellendirmek için anlamsal tutarlılık ile sözdizimsel tutarlılık arasında bir ayrıma gitmektedir. Tanrı adını içeren ifadeler onun görüşüne göre, sözdizimsel olarak tutarlı ama anlamsal olarak tutarsızdır.⁴⁶ Yani sorun, bu tür ifadelerin bağlamsal yapısından ziyade anlamsal yapısıyla ilgilidir. Örnek vermek gerekirse, "Evren mutlak şekilde Tanrı'ya bağlıdır." sözü sözdizimsel olarak anlamlı ve dilbilgisi açısından bir düzene sahiptir. Ancak Nielsen, bunun anlam açısından belirsiz olduğunu ifade etmektedir. Bu söz, olgusal açıklama sunmaktadır. Fakat ifadenin doğruluğu veya yanlışlığı için neyin geçerli sayılabileceği veya neyin aleyhine olabileceği hakkında hiçbir fikre sahip değiliz.⁴⁷

Nielsen'e göre Tanrı'ya gönderim; bir kaya, bir mikrop, uzak bir yıldız gibi gözlemlenebilir bir şey ya da bir acı ya da kaygı gibi doğrudan farkına varabileceğimiz, deneyime dayalı bir şey olmadığı için gerçekte neye atıfta bulunulduğu açık değildir. Bu durumda Tanrı'nın ne anlama geldiği anlaşılamamaktadır. Görünüşte öğretilabilir olmayan Tanrı'nın, dil açısından öğretilmesi de aynı derecede zordur. Çünkü Tanrı ile neyin kastedildiğini belirtmek üzere kullanılan ve varsayılan açıklamalar en az Tanrı kavramı kadar sorunludur. Dolayısıyla Tanrı gönderimini tanımlamanın herhangi bir yolu yoktur.⁴⁸

Kısacası Nielsen, dinî ifadelerin diğer söylem biçimlerinden farklı olarak kendine özgü belirli bir sözdizimi, bağlamı ve mantığı olduğunu kabul etmektedir. Fakat diğer söylem biçimleri için geçerli olan başarılı gönderim koşullarını dinî söylemin kendisi için geçerli kabul etmemektedir. Bunun nedeni, antropomorfik olmayan Tanrı söyleminde referansın tanımsal belirsizliği bu ifadeleri anlamsız hâle getirmektedir. Nielsen, Tanrı kavramının geçtiği cümlelerdeki Tanrı'nın anlamsal işlevini sorgularken ilgili kelimenin hangi türden bir işlevinin olduğu ya da başka bir kategoriye girip girmediğinin açıklığını sorgulamaktadır.

...tamamen antropomorfik olarak kullanılmadığı yerde, "Tanrı" (kavramı) kime veya neye gönderme yapıyor? Bu özel bir isim mi, kısaltılmış belirli bir tanım mı, tahmin edilebilir özel bir tür tanımlayıcı mı, yoksa ne? "Tanrı'nın neyi temsil ettiğini veya neyi karakterize ettiğini nasıl ve ne

⁴⁴ Merve Yavuz, "Din Dilinde Gönderim Problemi", *Amasya İlahiyat Dergisi* 19 (Aralık 2022), 121-122.

⁴⁵ Nielsen, *God, Scepticism and Modernity*, 86.

⁴⁶ Nielsen, *God, Scepticism and Modernity*, 86.

⁴⁷ Kai Nielsen, *Philosophy & Atheism; In Defense of Atheism*, (New York: Prometheus Books, 1985), 86.

⁴⁸ Nielsen, *Contemporary Critique of Religion*, 38.

şekilde öğrenebiliriz? Tanrı'yı nasıl tanımlarız ya da bireyselleştiririz? Tanrı'dan bahsettiğimizde neyden bahsediyoruz? Dua ettiğimiz, sevdiğimiz, hayatlarımızı onun açısından anlamlandırdığımız bu Tanrı nedir veya kimdir? Tanrı dilini nasıl kullanacağımızı bildiğimiz için, Tanrı hakkında konuşurken sonsuz sevgiye, merhamete, güce ve anlayışa sahip bir varlıktan bahsettiğimizi biliyoruz. Ancak bu tür konuşmalar kafa karışıklığımızı gidermez. Bu varlıktan bahsettiğimizde kelimenin tam anlamıyla neyden bahsediyoruz? Bu kadar müthiş sözcükleri kullandığımızda, eğer gerçekten herhangi bir tür gerçeklikten bahsediyorsak, ne tür bir gerçeklikten bahsediyoruz? Bunu gerçekten anlıyor muyuz?⁴⁹

Tanrı'yı fizikteki nötron veya proton gibi teorik bir varlık olarak kabul edemeyeceğimizi belirten Nielsen'e göre, onlar farklı bir gerçeklik türü olmayıp sadece görünmezdir. Görünmez olsalar da evrene aşkın olmayıp onun birer parçalarıdır. Bu tür gerçekliklerin varlığını deneysel yöntemlerle dolaylı olarak doğrulamak en azından mantıksal olarak mümkündür. Onları görmenin mantıksal bir yasağı olmadığı hâlde Tanrı, ilkece gözlemlenemez. Antropomorfik olmayan Tanrı anlayışında Tanrı ile evren arasında böyle sürekli bir bağıntı kurulamaz. Dolayısıyla Tanrı'nın varlığı dolaylı olarak dahi doğrulanabilir veya doğrulanamaz değildir.⁵⁰

Nielsen'in bahsettiği nedenler, ona göre, Tanrı için tanımlayıcı referans yapma sorununu ortaya çıkarmaktadır. Esasen Tanrı'nın soyut, cisimsiz, belirsiz ve antropomorfik olmayan tanımı; onun gerekli şekilde tanımlanmasının önündeki en önemli problemlerden birisi gibi görünmektedir. Tanrı'nın sıfatlarından ya da anlamlarından bazıları, Tanrı'yı bu açıdan tanımlanamaz hâle getirmekte ve Tanrı'ya başarılı bir tanımlayıcı referans yapılamamaktadır.

Özetle, Nielsen, din hakkında teolojik konuşmanın belirsizliklerle dolu olduğunu, tutarlılığının ve anlaşılabilirliğinin ciddi şüpheler barındırdığını savunmaktadır. Böylesi bir problem karşısında bilimsel bir çalışmanın ne olacağı veya olması gerektiği de açık olmaktan uzaktır. Nielsen'e göre, doğal teoloji, dinsel söylemin temel kavramlarının anlaşılabilirliği sorunuyla doğrudan yüzleşmelidir aksi takdirde bu problem çözülmeden makul bir şekilde ilerleyemez.⁵¹

Elbette dilde anlam ve anlaşılabilirlik önemli bir konudur. Fakat teolojik dilde, Tanrı kavramının anlam ve anlamsızlığının yanında onun birey ve toplum yaşamında taşıdığı anlam görmezden gelinemez. Söz dizimi açısından belirli bir mantığa sahip olan teolojik dil, pozitivist analizde mantıksal bir indirgemeye anlamsız kabul edilse dahi buradaki anlam mantık dışı olmayıp kısmen mantığın sınırlarını zorlayan bir mahiyet arz etmektedir; çünkü konu teoloji olduğunda anlam bir yönüyle yaşanan eylem içerisinde tecrübe edilmektedir.⁵² Tarihsel süreç bize göstermektedir ki, insanın inancına, felsefi ve entelektüel ilgisine bağlı olmaksızın çoğunlukla Tanrı'ya dair bir anlayış ve düşünce mevcuttur. Bununla birlikte Tanrı hakkında konuşmanın imkânı reddedildiğinde bu durum, tarihsel tecrübeyi inkâr etmek olduğu kadar insanları Tanrı konusunda tümüyle dilsiz bırakmak gibi bir sonucu da getirecektir.⁵³ Dolayısıyla Tanrı'dan ya da onunla ilgili ifadelerden bahsedildiğinde, bunun ampirik ya da olgusal bir karşılığı ve anlamı olmasa dahi bununla eyleme geçen toplumda bir anlam ve karşılığının olduğunu kabul etmek daha objektif bir yaklaşım olacaktır.

⁴⁹ Kai Nielsen, *Philosophy & Atheism*, 26.

⁵⁰ Nielsen, *Philosophy & Atheism*, 17.

⁵¹ Nielsen, *An Introduction to the Philosophy of Religion*, 15-16.

⁵² Temel Yeşilyurt, *Söz'ün Anlamı, Teolojik Dilin Paradoksal Görünümü Üzerine Bir Çözümleme*, (Ankara: Avrasya Yayınları, 2007), 94.

⁵³ Mehmet Akif Altunışık, *Kai Nielsen'e Atıfla Din Felsefesinde Şüphelilik*, (Ankara: İlahiyat Yayınları, 2023), 86.

Sonuç

Dinî ifadeler ve din dili problemi geçmişte olduğu kadar günümüzde de tartışılan, din felsefesinin önemli problemlerinden biri olmaya devam etmektedir. Mantıkçı pozitivizmin etkisiyle farklı bir yöne evrilen bu problem anlam, dil ve doğrulamacı yöntemlerle tartışılmıştır. Nielsen, din dili konusunda bilişsel anlamı reddetmektedir. O, iddiasını Tanrı kavramı, Tanrı'nın kişiliği, Tanrı'ya gönderimin imkânı, onun antropomorfik ya da antropomorfik olmayan kullanımı gibi birtakım konular üzerinden temellendirmeye çalışmaktadır. Tanrı'nın bir cisme sahip olmadan kişi veya madde olarak tanımlanamayacağı, tanımı yapılamayan ve kimliği belirlenemeyen bir varlığa atıfta bulunulamayacağı Nielsen'in öne sürdüğü iddialardandır. Benzer şekilde Tanrı'nın özel bir isim olarak mı, belirli bir tanım olarak mı yoksa başka bir şekilde mi işlev gördüğüyle ilgili bir takım anlamsal problemler bu noktada ele alınmaktadır. Tüm bunlardan hareketle Nielsen, Tanrı kelimesini içeren ve Tanrı gibi bir varlığa işaret ettiği iddia edilen ifadeleri kavramsal olarak tutarsız bulmakla birlikte bunların herhangi bir doğruluk değerine sahip olmadığını iddia etmektedir.

Nielsen'e göre bir cümlemin anlam kazanması için cümle sözdizimsel olarak doğru ve anlamlı sözcüklerden oluşması gerekir. Aynı şekilde dinî ifadeler olgusal bir anlam taşımaları için prensipte ya doğrulanmalı ya da yanlışlanmalıdır. Dolayısıyla Nielsen, anlamda ya da anlaşılabilirlikte son kriter olarak doğrulama ve yanlışlamayı gerekli görmektedir. Kısacası bir ifadenin doğru ya da yanlış olduğu gösterilemiyorsa orada anlamdan bahsedilemez. Elbette bir varlığın var olabilmesi için ya da varlığından bahsedilebilmesi için neden prensipte tanımlanabilir olması gerektiği bu konunun önemli sorularından birisi olarak tartışmaya açıktır. Diğer taraftan Nielsen, teolojik söyleme dair bilişsel ve mantıksal analiz temelinde birtakım sonuçlara ulaşmaktadır. Esasen buradaki temel problem, metafizik ve ampirisizm gibi olgusal açılardan birbirinden tamamen bağımsız alanlara ait ilişkisizlikten, anlamsızlık gibi bir sonuca gitmeye çalışmaktır. Din dilinin toplumsal işlevi ve bulunduğu toplum içerisindeki anlamı da yine Nielsen tarafından dikkate alınmayan noktalar olarak kalmaktadır.

Kaynakça

- Altunışık, Mehmet Akif. *Kai Nielsen'e Atıfla Din Felsefesinde Şüphecilik*. Ankara: İlahiyat Yayınları, 1. Basım, 2023.
- Aydın, Mehmet S. *Din Felsefesi*. İzmir: İzmir İlahiyat Vakfı Yayınları, 13. Basım, 2012.
- Aydın, Mehmet. "Tanrı Hakkında Konuşmak: Felsefi Bir Tahlil". *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/1 (1983), 25-44.
- Ayer, Alfred Jules. *Dil, Doğruluk ve Mantık*. çev. Vehbi Hacıkadıroğlu. İstanbul: Metis Yayınları, 1. Basım, 1984.
- Evans, C. Stephen. "Din Dili Problemi". çev. Ferhat Akdemir, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 28 (2010), 253-273.
- Ferre, Frederick. *Din Dilinin Anlamı*. çev. Zeki Özcan. İstanbul: Alfa Yayınları, 1. Basım, 1999.
- Gündoğdu, Hakan. "Kai Nielsen ve Bir Sosyal Eleştiri Olarak Felsefe". *Felsefe Dünyası* 1/43 (2006), 56-68.
- Jacques, Francis. "Teolojik Önermelere Analitik Yaklaşım". çev. Zeki Özcan, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6/1 (Ocak 1994), 357-379.
- Koç, Turan. *Din Dili*. İstanbul: İz Yayınları, 5. Basım, 2017.
- Moreland J. P.-Nielsen Kai. *Does God Exist*. Cambridge: Thomas Nelson Publishers, 1980.
- Nielsen Kai. *An Introduction to the Philosophy of Religion*. London and Basingstoke: The Macmillan Press, 1. basım, 1982.
- Nielsen, Kai. "Taking Rorty Seriously," *Dialogue* 38/3 (June 1999), 503-518.
- Nielsen, Kai. *Scepticism*. London: Macmillan St. Martin's Press, 1. basım, 1973.
- Nielsen, Kai. *Contemporary Critique of Religion*. London and Basingstoke: The Macmillan Press, 1. basım, 1971.
- Nielsen, Kai. *God, Scepticism and Modernity*. Canada: University of Ottawa Press, 1989.
- Nielsen, Kai. *Atheism-Philosophy*. New York: Prometheus Books, 2005.
- Nielsen, Kai. *Naturalism Without Foundations*. New York: Prometheus Books, 1996.
- Nielsen, Kai. *Philosophy & Atheism (In Defense of Atheism)*, New York: Prometheus Books, 2005.
- Shook, John R. "Nielsen, Kai Edward". *The Dictionary of Modern American Philosophers*. ed. John R. Shook. 4 Cilt. England: Thoemmes Press, 1. Basım, 2005.
- Soames, Scott. "Analysis, Philosophical". *Encyclopedia of Philosophy* (2. edisyon). ed. Donald M. Borchert. 6/144-155. Detroit and London: Macmillan Press, 2006.
- Yavuz, Merve. "Din Dilinde Gönderim Problemi". *Amasya İlahiyat Dergisi* 19 (Aralık 2022), 119-149. <https://doi.org/10.18498/amailad.1184204>
- Yeşilyurt, Temel. *Söz'ün Anlamı, Teolojik Dilin Paradoksal Görünümü Üzerine Bir Çözümleme*. Ankara: Avrasya Yayınları, 1. Basım, 2007.
- Yıldırım, Ali. *Din Dilinin Ahlaki Yorumu*. Ankara: Elis Yayınları, 1. Basım, 2015.

Kırıkkale Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi

kalemname

10. Yıl

Kırıkkale University The Journal of Faculty of Islamic Sciences